

*YA- “DAĞITMAK, YAYMAK, SERMEK, ÇÖZMEK” FİİLİNİN BAZI TÜREVLERİ

Hami AKMAN*

Özet

Türkçe bir kelimenin kökü tek heceye ya da ünlü olmak kaydıyla tek sese kadar götürülebilmektedir. Bu gibi durumlarda elde edilen kök bazen metinlerle takip edilemediği için farazi kök olarak kabul edilir ve önüne yıldız (*) işareti getirilerek gösterilir. Farazi kökün var olduğunu iddia edebilmek için bundan türediği öne sürülen kelimelerle arasında gerek anlam gerek ses ve şekil bilgisi açısından uyumun olmasına dikkat edilmelidir. Farazi köke yüklenen farazi anlam, türevleri olduğu düşünülen kelimelerden yola çıkılarak verilir. Bu çalışmada bahsedilen anlam, ses ve şekil bilgisi açısından kökle uyumun olması yönteminden yola çıkılarak “dağıtmak, yaymak, sermek” anlamları yüklenen *ya- fiilinin bazı türevlerine değinilmiştir. Bunlar yak- “kına, yakı vb. yakmak”, yat- “yatmak, yaz- “yaymak, sermek, çözmek”, yay- “yaymak”, yas- “dağıtmak, dağıtarak yaymak; çözmek, sökmek; yassıltmak, düz hâle getirmek” fiilleri ile yat “yatak”, yassı “yassı”, yatsı “yatsı zamanı, vakti, ezanı...” ve yastık “yastık” kelimeleridir. Bu türevlerin anlamı, tanıkları, çağdaş Türk lehçelerindeki karşılıkları verildikten sonra etimolojilerine dair açıklamalara yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, Kök, Farazi Kök, *Ya- Kök Fiili.

SOME DERIVATIVES OF THE VERB *YA- “TO SCATTER, SPREAD, LAY UNRAVEL”

Abstract

The root of a Turkish word can be traced back to a single syllable or a single sound, provided that it is vowel. In such cases, the root obtained is sometimes accepted as a hypothetical root because it cannot be traced by texts and is indicated by placing an asterisk (*) in front of it. In order to be able to claim that the hypothetical root exists, care should be taken to ensure that there is harmony between the words that are claimed to derive from it in terms of both meaning and phonology and morphology. The hypothetical meaning attributed to the hypothetical root is given based on the words that are thought to be its derivatives. In this study, based on the method of harmonization with the root in terms of meaning, phonology and morphology, some derivatives of the verb *ya-, which has the meanings of “to distribute, spread, spread”, were mentioned. These are the verbs yak- “to burn henna, moxibustion, etc.”, yat- “to lie down”, yaz- “to spread, spread, spread, unravel”, yay- “to spread”, yas- “to distribute, spread by distributing; unravel, dismantle; flatten, flatten”, yat “bed”, yatsı “yatsı time, time, adhan...” and pillow “pillow”. The meaning of these derivatives, their witnesses, their equivalents in contemporary Turkic dialects are given, followed by explanations on their etymology.

Keywords: Turkish, Root, Hypothetical Root, *Ya- Root Verb.

* Dr, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölüm, Türk Dili Bilim Dalı, Van/Türkiye, e-mail:

hamikaman@gmail.com,

ORCID ID: 0000-0001-8787-2319

Giriş

Türkçede bir kelimenin bazen tek heceye, ünlü olmak kaydıyla da tek sese kadar götürülebildiği yapılan birçok çalışmayla görülmüştür. Bu çalışmalardan bazılarında örnek verilecek olunursa Şinasi Tekin’in *İstikakçının Köşesi* adlı eserinde *üzengi* kelimesinin milat sıralarında Türklerce *izengülük* şeklinde ifade edildiğini belirtmiştir. Tekin *izengülük* kelimesinin etimolojisini *iz+e-n+gü+lük* şeklinde yapılabileceğini belirttikten sonra *iz* kelimesinin de muhtemelen *i- fiiline götürülebileceği bilgisini vermiştir. Ona göre *i- farazi kök fiili “takip etmek” manasındadır. Ancak tek başına herhangi bir metinde tanıklanmamıştır. Tekin, buna rağmen bu fiilden türediğini düşündüğü *iyin* “göre, nazaran” (<i-yin) ve *it-* “düzene sokmak, sıraya koymak” (<*i-t- “*nesneleri birbiri ardından takip ettirmek) kelimelerinden yola çıkarak böyle bir fiilin varlığından bahsedileceğini belirtmiştir.¹ Ahmet Bican Ercilasun *öl-* “ölmek” fiilinin etimolojisinin *ö-l- şeklinde vermiştir. Ercilasun, *ö- fiiline, bundan türediğini düşündüğü *ön-* “bitki bitmek, yetişmek; çıkmak”, *ör-* “belirmek; çıkmak; bulut yükselmek”, *ör* “yüksek, yükseklik”, *ör* “taht”, *örgün* “taht” *örit-* “yükseltmek”, *örki* “muhteşem, büyük”, *örü* “yüksek, dik, üst”, *örüğ* “konak yeri, menzil”, *örle-* “yükselmek, belirmek, çıkmak”, *öre* “direk, sütun”, *örge-* “yükselmek, çıkmak” kelimelerinden yola çıkarak “havalanmak, yükselmek” anlamını yüklemiştir.² Serkan Şen *yamak* “çırak” kelimesinin kökünü *ya- “uyumlu olmak, yakın olmak” farazi köküne dayandırmıştır. Şen, *ya- fiilin varlığından bahsederken (ya-k-) *yak-* “uyumlu parça eklemek, yakı, kına yakmak; türkü, ağıt yakmak”, (ya-k-ı<) *yakı* “yaraya uygun ilaçlı bez”, (<ya-k-ı-ş-<) *yakış-* “uygun görülmek”, (ya-k-ı-ş-ık+lı<) *yakışıklı* “uygun bulunup beğenilen”, (ya-k+la-ş-<) *yaklaş-* “uyum sağlamak”, (ya-k-m<) *yakın* “uyumlu”, (ya-n<) *yan* “uyan taraf” gibi kelimeleri örnek göstermiştir. Şen daha sonra *yamak* kelimesinin türemesinde iki ihtimalden söz etmiştir. Bunlardan ilki *ud-* “uymak” fiiline -mak eki getirilerek *udmak* “çırak” nasıl türemişse *ya-mak da aynı şekilde türemiştir: ya-“uygun olmak”-mak; ikinci ihtimalse *ya-m “gözün ilgili kısmına uygun olarak orayı kaplayan çapak” +a- “boşluğa uygun biçimde deliği kapamak” şeklindeki gelişmedir.³ Bu çalışmada da, aşağıda değinileceği üzere, türevlerinden yola çıkılarak “dağıtmak, yaymak, sermek” anlamlarında olduğu varsayılan *ya- farazi kök fiilinden türeyen bazı kelimeler üzerinde durulmuştur.

Necmettin Hacıeminoğlu *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller* adlı kitabında *iki ünlüden ibaret kök fiiller* bahsinde 27 kök fiil sıralamıştır. Bunlar, *kö-* “bağlamak”, *ka-*, *ki-* “girmek”, *ko-* “koymak”, *kö-* “bağlamak” vs. ile birlikte *ya-* “yaklaşmak” ve *yâ-* “yaymak, sermek, dağıtmak, yazmak” fiilleridir.⁴ Hacıeminoğlu, *ya-* “yaklaşmak” fiilinden *yaguk* <ya-g-u-k “yakın, hısım akraba”, *yan-* “yan” yani “yakın” kelimelerinin *yâ*, “yaymak, sermek, dağıtmak, yazmak” fiilinden ise *yad-* *ya-d-* “yaymak, sermek, döşemek”, *yat* <ya-t- “yaymak, sermek”, *yaz* <ya-z- “yaymak, sermek”, *yazı* <ya-z-ı “ova, düz arazi” kelimelerinin türediğini ifade etmiştir.⁵ Şinasi Tekin, *ya- fiiline bu anlamlardan farklı olarak türevlerinden yola çıkarak “ateş almak, alevlenmek, yanmak” anlamlarını vermiştir. Ona göre *ya- farazi kökünden; *ya-l-* “alevlenmek”, *yalın+a-* “parıldamak”, *yalın+lığ* “parlak”; *ya-l “alev”, *yal+tır-* “parlamak”, *yaltra-k* “parlak”; *yaş+u-* “parlamak, ışımak”, *yaşu-k* “ışık, parıltı”... *yar+u-* “parlamak, ışımak”, *yar-u-n* “şafak, gün ağarması”, *yar-u-k* “ışık”, *yart+la-* (<*yar-u-t) “parıldamak”, *ya-n-* “yanmak”, *ya-k-* “yakmak” kelimeleri türemiştir.⁶ Atay da *ya- farazi fiil köküne “parlamak, yanmak” anlamını yüklemiş ve bundan türeyen birçok kelimeye (yıldız, yaldız, yalın “alev”, yalkı “ışın” vs.) işaret etmiştir.⁷ Akı, bu anlamların yanı sıra *ya-* fiilinin, bazı türevlerinden yola çıkarak “örtmek, kapatmak”, “hata, günah, yanlış, doğru yoldan sapma, yolunu şaşırma” ve türevlerine dayanarak “yalın, yalnız, tek, sade (olmak)” temel anlamlarına da sahip olduğunu ifade etmiştir.⁸

¹ Şinasi Tekin, *İstikakçının Köşesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2015 s. 77.

² Ahmet Bican Ercilasun, *Makaleler* (Haz. Ekrem Arıkoğlu), Ankara 2014, s. 372-374.

³ Serkan Şen, *Etimolojinin İzinde Kelimeden Kültüre Seyahatler*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2023, s. 231.

⁴ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, s. 35-36.

⁵ Hacıeminoğlu, a.g.e., s. 36.

⁶ Şinasi Tekin, *Maytrisimit - Burkancıların Mehdîsi Maitreya ile Buluşma - Uygurca İptidâi Bir Dram*, Ankara 2019, s. 318-320.

⁷ Ayten Atay, “Türkçede *Ya- (Parlamak) Kökü ve Türevleri”, *Türk Dili Araştırma Yıllığı Belleten*, sy. 54 (2006), s. 7-28.

⁸ Serap Karakılıç Akı, “Türkçede *Ya- Fiilinden Türemiş Kelimeler”, *Söylem Filoloji Dergisi*, sy. 5 (2020), s. 307-308.

Bu çalışmada, *ya- farazi fiilin “dağıtmak, yaymak, sermek” anlamları dikkate alınarak türevleri olduğu düşünülen *yat-*, *yas-*, *yaz-* fiilleri ile *yassı*, *yatsı* ve *yastık* kelimelerinin anlamları, tanıkları ve etimolojileri üzerinde durulmuştur. Söz konusu kelimelerin, TDK *Türkçe Sözlük*’teki anlamlarına, Tarihî Türk lehçeleri ile bazı çağdaş Türk lehçelerinde nasıl kullanıldıklarına yer verildikten sonra etimolojilerine dair görüşlere yer verilmiştir. Bu kelimelerden *yas-*, *yat-*, *yay-* ve *yaz-* fillerinin bazı türevlerine de değinilmiştir.

1. *Ya- “Dağıtmak, Yaymak, Sermek, Çözmek” Fiilinin Bazı Türevleri

1.1. Yak- “kına, yakı vb. koymak, sürmek, yakmak” fiilinin anlamı, tanıkları ve etimolojisi

Yak- fiili TDK *Türkçe Sözlük*’te “kına, yakı vb. koymak, sürmek”⁹ şeklinde, *Ötüken Türkçe Sözlük*’te (<*yak-mak*) “sürmek, yağlamak; mesh etmek; kına vb. yakmak. 2. dokunmak. 3. kendini ovmak. 4. (kına, yakı vb. için) beden bir bölümüne uygulamak; koymak; sürmek”¹⁰ şekillerinde, *Kubbealtı Lugatı*’nda ise (<*yak-mak*) “1. (yakı, kına vb. için) uygulamak. 2. (türkü, ağıt vb. için) söylemek, düzmek” şeklinde¹¹ şeklinde tanımlanmıştır. Tietze bu fiilin dördüncü anlamı olarak “sürmek” karşılığını vermiştir.¹²

Yak- fiiline Eski Uygur Türkçesinde de “1. hoş gitmek, yakışmak. 2. yaklaşmak. 3. yakmak, sürmek”¹³ anlamlarıyla rastlanmaktadır. *Dîvânü Lügâti’t-Türk*’te *yak-* fiili “yakı ile kapatmak, yakı yakmak” anlamıyla “(vücuttaki) şiş vb. üzerine konan yakı” *er başka yakıg yakdı* “adam yarayı yakı ile kapattı”¹⁴ örneğinde tanıklanmıştır. Clauson *yak-* (1) fiilinin “bir şey sürmek” anlamını vermiştir.¹⁵ Clauson’un verdiği bilgiye göre bu fiil Yakutçada *ça:/çağ-*, Kırgızca ve Kazakçada *jak-/yak-*, Azerbaycan Türkçesinde *yax-*, Osmanlıca ve Türkmencede *yak-* ve Uygurcada ise yine *yak-* şeklinde kullanılmaktadır. Ona göre *türt-* ve *sürt-* fiilleri hemen hemen bu fiilin eş anlamlısıdır.¹⁶

Tuncer Gülensoy *yak-* fiilinin “1. yanmasını sağlamak veya tutuşmasına yol açmak, tutuşturmak. 2. ateşle yok etmek. 3. ışık vermesini sağlamak. 4. ısı etkisiyle bozmak. 5. keskin, sert ve ısıtıcı bir duyum vermek. 6. yanıyormuş gibi etki yapmak. 7. (mec.) güçlü sevgi uyandırmak. 8. kurutmak, zarar vermek. 9. çok sıcak olmak. 10. karartmak. 11. çok üşütmek. 12. acıtmak. 13. (mec) silahla vurmak. 14. (mec.) kıyıma, zarara yol açmak, büyük bir zarara uğratmak, mahvetmek. 15. koymak, sürmek. 16. (türkü, ağıt vb. için) düzenlemek, bestelemek” anlamlarını vermiştir. Gülensoy, “1. hoş gitmek, yakışmak. 2. yaklaşmak. 3. yakmak, sürmek” ve “yaklaşmak, dokunmak; yakmak” anlamlı *yak-* fiili için herhangi bir etimolojik açıklamada bulunmazken “yakmak, tutuşturmak” vs. anlamlı *yak-* için **ya-* “alevlendirmek, ışık saçmak, parlatmak, aydınlatmak”¹⁷ farazi fiili kök kabul etmiştir. Nişanyan *yak-* fiilinin “yaklaşmak, (el) dokundurmak, (yağ, merhem) sürmek” anlamlarını vermiş ve bunu Eski Türkçedeki *yağu-* “yaklaşmak” +ik fiiliyle karşılaştırmıştır.¹⁸

Gülensoy’un bu anlamların hepsini **ya-* “alevlendirmek, ılık saçmak, parlatmak, aydınlatmak” fiiline dayandırmasına ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Bu anlamlardan “yanmasını sağlamak veya tutuşmasına yol açmak, tutuşturmak; ateşle yok etmek, ışık vermesini sağlamak; yanıyormuş gibi etki yapmak” gibi anlamlara sahip *yak-* fiilinin söz konusu farazi fiile bağlanması yerinde bir yaklaşımdır. Ancak bunlardan “yaklaşmak; yakmak, sürmek; yaklaşmak, dokunmak; yakmak” fiilleri ayrı bir **ya-* fiilinden türemiştir. Bu çalışmada konu edinen “yakmak, sürmek” anlamlı *yak-* fiilinin **ya-* “dağıtmak, yaymak, sermek” anlamlı farazi kök fiile dayandırılarak açıklanabileceği; kına ya da yakıyı *yakmak* aslında bunların belli bir yer üzerine yayılması, yayılan bir şey aynı zamanda dağılan ve bir yere serilen de demek olduğu ve sürülen bir şey de bir yere yayılmış, dağılmış olduğu göz önüne alınınca belirgin bir hâl almaktadır. Anlam açısından uygunluk arz eden bu yaklaşım, şekil bilgisi

⁹ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 2509.

¹⁰ Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2007, s. 5168.

¹¹ İlhan Ayverdi, *Kubbealtı Lugatı*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul 2010, s. 1329.

¹² Andreas Tietze, Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı. Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA), Ankara 2021, s. 326.

¹³ Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1968, s. 280.

¹⁴ Ercilasun, Ahmet Bican ve Akkoyunlu, Ziyat. *Dîvânü Lügâti’t-Türk*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s. 377-943.

¹⁵ Sir Gerard Clauson, *An etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford Press, Oxford 1972, s. 896.

¹⁶ Clauson, a.g.e., s. 896.

¹⁷ Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2018, s. 849.

¹⁸ Sevan Nişanyan, *Nişanyan Sözlük Çağdaş Türkçenin Etimolojisi*, Liber Plus Yayınları, İstanbul 2021, 2018, s. 924.

açısından da aykırı durmamaktadır. Türkçede fiilden fiil yapım eki -k- Eski Türkçede şu örneklerde kullanılmıştır: *alk-* “bitirmek” (<*al-* “almak”), *ök-* “düşünmek” (<*ö-* “düşünmek”), *könük-* “tamamıyla yanmak” (<*kön-* “yanmak”).¹⁹ Ergin bu ekin işlek olmadığını, bugün için unutulduğunu ifade ederek Eski Anadolu Türkçesinden *dur-u-k-* “duraklamak”, *sür-ü-k-* “sürülmek”, Azerbaycan Türkçesinden ise *dol-u-k-* “dolu dolu olmak, yaşla dolmak” ve Türkiye Türkçesinden de *kır-k-* ile *sar-k-* örneklerini vermiştir.²⁰ Sonuç olarak *yak-* “kına, yakı vb. koymak, sürmek, sürmek, yağlamak, mesh etmek, sürmek” gibi anlamlara gelen *yak-* fiilinin etimolojisi, *yak-* fiilinden daha geriye götürülüp **ya-* “yaymak, dağıtmak, sermek”-*k-* <**ya-k* şeklinde çözümlenebilir.

Yakin- “yakmak (kına hakkında)”²¹ (<**ya-k-ı-n-*), *yakın-* “sürmek, sürünmek, koymak”, (**ya-k-ı-n-*)²² *yak-* fiilinin türevleri olarak zikredilebilir.

1. 2. Yat- “yatmak” ve yat “yatak” kelimelerinin anlamı, tanıkları, etimolojisi ve türevleri

Yat- fiili TDK *Türkçe Sözlük*’te “1. bir yere veya bir şeyin üzerine boylu boyunca uzanmak. 2. uyumak veya dinlenmek için yatağa girmek. 3. yatay veya yataya yakın bir duruma gelmek. 4. geceyi geçirmek üzere bir yerde kalmak. 5. boş yere beklemek. 6. işlemez, çalışmaz durumda kalmak. 7. bir özellik kazanmak için bir şeyin içinde beklemek. 8. belli bir süreyi ceza evinde geçirmek. 9. ölü gömülmüş olmak. 10. düz bir duruma gelmek, düzleşmek. 11. cinsel ilişkide bulunmak. 12. bir düşünceyi veya bir öneriyi benimsemek, razı olmak. 13. heves etmek, eğilmek. 14. bulunmak, var olmak. 15. olumsuz veya başarısız bir sonuç almak. 16. işsiz kalmak. 17. bilerek yenilmek, şike yapmak” anlamlarıyla geçmektedir.²³

Yat- fiiline ilk defa eski Türk yazıtlarında *yat-* şeklinde ve “1. yatmak, bir yerde uzanır hâlde bulunmak. 2. (kemikler) yığılmak. 3. (cenaze) gömülmeden kalmak, ortada kalmak”²⁴ anlamlarında rastlanmaktadır. Eski Uygur Türkçesinde *yat-* şeklinde ve “1. yatmak, uzanmak. 2. belli bir vaziyet almak”²⁵ anlamındadır. Karahanlı Türkçesi dönemine ait *Dîvânü Lügâti’t-Türk*’te kelime “1. yatmak; (bir şeyin) altında uzun süre kalmak. 2. (biriyle) yatmak, cima etmek. 3. (muhafız) geceyi geçirmek. 4. *yađ-* ~ *yat-* “yaymak, sermek”²⁶ şekil ve anlamlarında kullanılmıştır. Dördüncü anlamıyla, *yađ-* fiiliyle ortaklık göstermesi noktasında dikkat çekmektedir. Aynı dönem eseri olan *Kutadgu Bilig*’de de *yat-* “yatmak” anlamında geçmektedir.²⁷ Harezmi Türkçesi dönemine ait *Hüsrev ü Şirin*’de *yat-* “yatmak” şekil ve anlamında bu fiile rastlanmaktadır.²⁸ Kıpçak Türkçesi temsili eserlerinden *Codex Cumanicus*’ta da bu fiil *yat-* “yatmak” şeklinde tanıklanmıştır.²⁹ Kıpçak Türkçesi dönemi sözlüklerinden birisi olan *El-Kavânîni’l-Küllîyye Li-Zabtî’l-Lügati’t-Türkiyye* adlı eserde *yať-* “yatmak, uyumak” şekil ve anlamında kullanılmıştır. Aynı eserde *yat-* fiilinden türeyen *yaťat-* “düzeltmek” fiili anlam bakımından dikkat çekicidir.³⁰ Çağatay Türkçesi şairlerinden Mevlâna Sekkâkî’nin divanında *yat-* “yatmak, uzanmak” fiili tanıklanmıştır.³¹ *Yat-* fiili *Tarama Sözlüğü*’nde “1. yatay bir yerde durmak, bulunmak. 2. yatışmak, sükûnet bulmak” anlamlarında yer almaktadır.³²

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü’nde bu fiilin; Azerbaycan Türkçesinde *yatmag*, Başkurt Türkçesinde *yativ*, Kazak Türkçesinde *jatuv*, Kırgız Türkçesinde *catü*, Özbek Türkçesinde *yâtmâk*, Tatar Türkçesinde *yatu*, Türkmen Türkçesinde *yatmak* ve Uygur Türkçesinde *yatmak* şekillerinde kullanıldığı bilgisine ulaşılmaktadır.³³

¹⁹ Annemarie Von Gabain, Eski Türkçenin Grameri, (Çev. Mehmet Akalın), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s. 59.

²⁰ Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, Bayrak Basım Yayım Tanıtım, İstanbul 2012, s. 215.

²¹ Türk Dil Kurumu, Tarama Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2019, s. 4218.

²² Tietze, a.g.e., s. 332.

²³ a.g.e., s. 2551.

²⁴ Hatice Şirin, Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2016, s. 747.

²⁵ Ahmet Caferoğlu, Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1968, s. 290

²⁶ Ercilasun ve Akkoyunlu, a.g.e., s. 958-959.

²⁷ Reşit Rahmeti Arat, Kutadgu Bilig I Metin, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 162.

²⁸ Necmettin Hacıeminoğlu, Kutb’un Hüsrev ü Şirin’i ve Dil Hususiyetleri, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 356.

²⁹ Mustafa Argunşah ve Galip Güner, Codex Cumanicus, Kesit Yayınları, İstanbul 2015, s. 604.

³⁰ Toparlı vd., El-Kavânîni’l-Küllîyye Li-Zabtî’l-Lügati’t-Türkiyye, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 129-130.

³¹ Kemal Eraslan, Mevlâna Sekkâkî Divanı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 605.

³² a.g.e., s. 4395.

³³ Kültür Bakanlığı, Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 974-975.

Yat “yatak” kelimesine ise *Tarama Sözlüğü*’nde rastlanmaktadır: *Bir söz dahi aydayım size acep / Çün Kuteyfer Zeliha’yı kılur talep / Bir peri kızı gelirdi katına / Yatar idi ol Kuteyfer yatına.*³⁴ Bu kelime, *ya- “yaymak, sermek, dağıtmak” anlamlı farazi fiilden türemiştir. *Yat* “yatak” serilmiş, yayılmış, “dağılmış” olan şeydir. Dolayısıyla *ya- fiili ile anlam bağlantısı bariz olan *yat* şekil bilgisi açısından da bu fiiller uygunluk içerisindedir ki fiilden isim yapım eki -t için *öğ-üt*, *ayır-t*, *kuru-t*, *um-u-t*, *yoğur-t*³⁵ örnekleri verilebilir. Neticede *yat* “yatak” kelimesinin etimolojisi *ya-t (>yat) şeklindedir.

Yat- fiilinin etimolojisi hakkında Tuncer Gülensoy *yat*- <yā- “yaymak”-t- şeklinde bir açıklamada bulunmuştur.³⁶ Nişanyan bu kelimeyi Eski Türkçedeki *yad*- “yaymak, sermek, açmak” fiiliyle karşılaştırmıştır.³⁷

Gülensoy’un bu fiili *yaymak* anlamı verdiği *ya- farazi fiiline dayandırarak açıklaması yerinde bir yaklaşım olarak görülüyor. Ancak bu farazi anlama *dağıtmak*, *sermek* de eklenmelidir. Zira “yere uzanan, yayılan, uzanan” bir kimse ya da şey aynı zamanda yere dağılmış ve serilmiştir. Nişanyan’ın yaklaşımı da dikkate değerdir. Ancak *yad*- “yaymak, sermek, açmak” fiilinin de *yat*- gibi *ya- farazi fiiliyle açıklanması gerekir. Şekil bilgisi açısından da bakıldığı zaman, fiilden fiil yapım eklerinden -t- Türkçenin ilk dönemlerinden itibaren kullanılmaktadır: *ok-ı-t*- “okutmak” (<*okı*- “okumak”), *olurt*- “tayin etmek” (<*olur*- “oturmak”), *sāwit*- “sevimlik” (<*sāw*- “sevmek”).³⁸ Sonuç olarak *yat*- “yatmak, uzanmak” fiilinin etimolojisi *ya-t- (>yat-) şeklindedir.

*Ya-t- fiilinden türeyen bazı kelimeler şunlardır: *yatak* “barınak, in”³⁹(TrS.); (<*ya-t-ak), *yatak* “yatak” (*ya-t-ak), *yatakcı* “gece bekçisi”(TrS.).⁴⁰ (<*ya-t-ak+cı), *yataklı* “yatan, yatağında olan” (TrS.).⁴¹ (<*ya-t-ak+lu), *yatar* “yatar, yatmakta bulunan”⁴² (<*ya-t-ar), *yatık/yatuk* (ağzı dar, boğazı kısa, karnı yassı su kabı)(TrS.).⁴³ (<*ya-t-ı/u-k), *yatımına bükmek* “eski büküm yerinin üzerine bükmek” (TrS.).⁴⁴ (<*ya-t-ı-m), *yatsun* “yatsı vakti”(TrS.).⁴⁵ (<*ya-t-su+n), *yatur* “yatan, yatmakta olan, yatıyor, yatmaktadır”(TrS.).⁴⁶ (<*ya-t-ur), *yatalak* “yatalak, yatağa bağımlı olan” (<*ya-t-alak), *yatalık* “barınak, barınılan yer”⁴⁷ (<*ya-t-alık), *yatmaklık* “yatma, yatış”⁴⁸ (*ya-t-mak+lık), *yatat*- “düzeltmek”⁴⁹ (*ya-t-a-t-), *yatdır* “yatırmak, uyutmak”⁵⁰ (<*ya-t-dır-), *yatğal*- “uyumak üzere olmak”⁵¹ (<*ya-t-(ı)-g+al/+a-l-), *yatgaş*- “(biriyle) yatmak, çiftleşmek”⁵² (<*ya-t-(ı)-g+a-ş-), *yatgaşuk* “birisıyla yatan”⁵³ (<*ya-t-(ı)g+a-ş-u-k), *yatgur*- “yatırmak ve uyutmak”⁵⁴ (<*ya-t-gur-), *yatıg/yatık* “uyku”⁵⁵ (<*ya-t-ı-g), *yatguz*- “yatırmak”⁵⁶ (<*ya-t-guz-), *yatı* “gece kalma, mebit, dernek”⁵⁷ (<*ya-t-ı), *yadıl/yādāl*- “yayılmak, uzanma”⁵⁸ (<*ya-d/t-ı-l-), *yatış* “hükümdarın yatığı

³⁴ a.g.e., s. 4387.

³⁵ Ergin, a.g.e., s. 195.

³⁶ Gülensoy, a.g.e., s. 892.

³⁷ Nişanyan, a.g.e., s. 932.

³⁸ Gabain, a.g.e., s. 60.

³⁹ a.g.e., s. 4388; Ergin, a.g.e., Ergin, a.g.e., s. 324.

⁴⁰ a.g.e., s. 4388.

⁴¹ a.g.e., s. 4388.

⁴² a.g.e., s. 4388.

⁴³ a.g.e., s. 4388.

⁴⁴ a.g.e., s. 4390.

⁴⁵ a.g.e., s. 4395.

⁴⁶ a.g.e., s. 4396.

⁴⁷ Cem Dilçin, Mesud Bin Ahmed Süheyl ü Nev-bahâr (İnceleme-Metin-Sözlük), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara 2016, s. 703.

⁴⁸ Dilçin, a.g.e., s. 703.

⁴⁹ Toparlı vd., Kıpçak Türkçesi Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s. 314.

⁵⁰ Toparlı vd., a.g.e., s. 314.

⁵¹ Reşit Rahmeti Arat, Kutadgu Bilig III İndeks, (Hazırlayanlar: Kemal Eraslan, Osman Fikri Sertkaya, Nuri Yüce), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1979, s. 532.

⁵² Ercilasun ve Akkoyunlu, a.g.e., s. 959.

⁵³ Ercilasun ve Akkoyunlu, a.g.e., s. 959.

⁵⁴ Ercilasun ve Akkoyunlu, a.g.e., s. 959; Caferoğlu, a.g.e., s. 290.

⁵⁵ Ercilasun ve Akkoyunlu, a.g.e., s. 959.

⁵⁶ Burhan Paçacıoğlu, VIII-XVI Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı, Kesit Yayınları, İstanbul 2016, s. 756.

⁵⁷ Recep Toparlı, Ahmet Vefik Paşa Lehçe-i Osmânî. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 147.

⁵⁸ Caferoğlu, a.g.e., s. 279.

⁵⁹ Gabain, a.g.e. s. 307.

odayı korumakla görevli memur”⁵⁹ (<*ya-t-ı-ş), *yatış-* “birlikte yatmak”⁶⁰ (<*ya-t-ı-ş-), *yatuk* “tembel, ülkelerinden hiçbir yere gitmeyen ve gazaya çıkmayan Oğuzlar”⁶¹ (<*ya-t-u-k).

1.3. Yaz- “çözmek, ayırmak” / yas- “dağıtmak, dağıtarak yaymak; çözmek, sökmek; yassıltmak, düz hâle getirmek” fiillerinin anlamı, tanıkları, etimolojisi ve türevleri

Yaz- “çözmek” fiiline *Dîvânü Lügâti’t-Türk*’te *ol tügün yazdı* “o, düğümü çözdü”, *er tügün yazdı*⁶² gibi örneklerde rastlanmaktadır. *Kutadgu Bilig*’de de “çözmek” anlamıyla bu fiil tanıklanmaktadır: *idi yakşı aymış azıglıg kür er / Azıglıg eren berk tügünler yazar*⁶³ “cesaretli ve gözü pek kişi çok güzel söylemiş; cesaretli insan sağlam düğümleri çözer (müşkül durumları halleder)”, *begi yarlıgı bolsa edgü söze / kulu köngli yükser yazar kaç köze*⁶⁴ “beyinin buyruğu (sözü) iyi (bir) söz olsa kölesinin gönlü hoş olur, kaşı gözü yayılır (mutlu olur)”, *kalık kaşı tügdi közi yaş saçar / çiçek yazdı yüz kör küler katgurur*⁶⁵ “gökyüzü kaşını düğümledi, gözü yaş saçar (yağmur yağar); çiçek yüz çözdü (açıldı), katılarak gülüyor”, *yaşık yazdı bolgay örüglüg saçı / tiyih kiş öñi tuttu dünya içi*⁶⁶ “güneş, örülü saçını çözünce (dağıtınca) dünya sincap ve samur rengine büründü.” *Kutadgu Bilig*’de bu fiile toplamda 16 yerde rastlanmıştır. Bunların üç tanesi *tügün* “düğüm” ile birlikte, ikisi *tügülmüş* “düğümlenmiş” ile birlikte kullanılmıştır. Örneklerde de görüldüğü üzere *saç* kelimesiyle de kullanımı mevcuttur. Saçların çözülmesi aynı zamanda dağılması da demektir. Dolayısıyla bu fiilin *dağıtmak* anlamı da vardır. Nitekim Kıpçak Türkçesinde bu fiilin anlamlarından birisi de “göz önüne açıp yaymak”tır.⁶⁷ Yani *yaz-* fiilinin anlamları “çözmek, yaymak, dağıtmak”tır.

Yas- fiiline ise ilk defa Karahanlı Türkçesi eserlerinde rastlanmaktadır. *Dîvânü Lügâti’t-Türk*’te bu fiil, *yas-* “(askerleri ülkelerine) dağıtmak” ve “çözmek, sökmek”⁶⁸ anlamlarında tanıklanmıştır. Aynı dönem eserlerinden *Kutadgu Bilig*’de “dağıtmak, ifrata girmek”⁶⁹ şeklinde geçmektedir. Harezmi Türkçesi eserlerinden *Kıyasü’l- Enbiyâ*’da *yas-* “dağıtmak, darmadağın etmek”⁷⁰ şeklinde ve anlamında bu fiilin kullanıldığı görülmektedir. Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait *Süheyl ü Nevbahâr*’da bu kelimeye *yas-* “yassıltmak, düz hâle getirmek”⁷¹ şekil ve anlamında rastlanmaktadır. *Tarama Sözlüğü*’nde söz konusu fiil “1. yayın girişini gevşetmek. 2. yassıltmak, düz hâle getirmek”⁷² anlamlarında tespit edilmiştir.

Hacıeminoğlu *yaz-* fiilinin “yaymak, sermek” anlamlarını verir ve etimolojisini *ya-z-* şeklinde yapar.⁷³ Gülensoy, fiilin “yaymak, sermek” anlamını vererek bunu Eski ve Orta Türkçede kullanılan *yad-* fiili ile karşılaştırmıştır.⁷⁴

Hacıeminoğlu ve Gülensoy’un bu yaklaşımları yerindedir. “Yaymak, sermek, dağıtmak” anlamlı farazi **ya-z->*ya-s-* fiilinden türediği anlam açısından bakıldığında uygun olduğu görülmektedir. Nitekim dağıtılan bir şey aslında yere yayılmıştır. Çözülen bir şey de yayılmıştır, dağılmıştır. Yassıltılan ve düz hâle getirilen şey de esasında yayılmış, serilmiş bir hâle getirilmiştir. Şekil bilgisi açısından da bakıldığında zaman durumun aynı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim *damız-* “damlamak”, *dam(i)z-ır-* “damlatmak”, *emzir-* <*em-iz-ir-*, *ımızga-/ımızgan-* “uyuklamak”, *tutuz-* “tutulmak”, *üttüz-* “üttürmek, ütülmek”⁷⁵ fiillerinde bu ekin varlığı söz konusudur. Sonuç olarak *yaz-*

⁵⁹ Suat Ünlü, Çağatay Türkçesi Sözlüğü, Eğitim Yayınevi, İstanbul 2013, s. 1240.

⁶⁰ Nuri Yüce, Mukaddimetü’l-Edeb, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 205.

⁶¹ Ercilasun ve Akkoyunlu, a.g.e., s. 960-392.

⁶² Ercilasun ve Akkoyunlu, a.g.e., s. 376.

⁶³ Arat, a.g.e., s. 43.

⁶⁴ Arat, a.g.e., s. 198.

⁶⁵ Arat, a.g.e., s. 25.

⁶⁶ Arat, a.g.e., s. 577.

⁶⁷ Toparlı vd., a.g.e., s. 316.

⁶⁸ Ercilasun ve Akkoyunlu, a.g.e., s. 956.

⁶⁹ Arat, a.g.e., s. 214.

⁷⁰ Aysu Ata, Kıyasü’l-Enbiyâ, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2019, s. 962.

⁷¹ Dilçin, a.g.e., s. 490

⁷² a.g.e., s. 4369-4371.

⁷³ Hacıeminoğlu, a.g.e., s. 36.

⁷⁴ Gülensoy, a.g.e., 903.

⁷⁵ Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri-Şekil Bilgisi. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2017, s. 189.

>yas- fiilinin etimolojisi *ya-z- (>yaz-)>*ya-s-(>yas-) şeklindedir. Türkçede z>s değişimine bazı örnekler şunlardır: *bolmaz>bolmas* “olmaz”, *kelmez>kelmes* “gelmez”, *barmaz>barmas* “gitmez”,⁷⁶

Yaz- fiilinden türeyen bazı kelimeler şunlardır: *yazıglıg* “bağından serbest bırakılmış (at vb.)⁷⁷ (<*ya-z-ı-g+lıg), *yazıl-* “çözülmek, açılmak”⁷⁸ (<*ya-z-ı-l-), *yazım* “düzlük, döşek”⁷⁹ (<*ya-z-ı-m), *yazın-* “bizzat çözmek”⁸⁰, *yazlın-* “kendi kendine çözülmek”⁸¹ (*ya-z-(ı)-l-ı-n-), *yazlış-* “(dügümler) çözülmek”⁸² (<*ya-z-(ı)-l-ı-ş-), *yazsa-/yazısa-* “çözmek istemek”⁸³ (*ya-z-sa-), *yaztur-* “çözdürmek”⁸⁴, *yazuk* “bağından serbest bırakılmış (at vb.)”⁸⁵ (<*ya-z-u-k) vs.

Yas- fiilinden türeyen bazı kelimeler şunlardır: *yasa-* “yayın kirişini gevşetmek” (<*ya-s-a), *yasa-* “... 3. yamyassı yatırmak, yere sermek, yaymak...”(TrS.)⁸⁶, *yasla-* “1. bir şeyi bir yere dokunur duruma getirmek ve bu durumda bırakmak veya tutmak, dayamak. 2. mec. dayandırmak”(TS.)⁸⁷ (<*ya-s-(sıg+/-ı-g+)-la-), *yasta-* “dayamak, yaslamak”(TrS.)⁸⁸ (<*ya-s-(ı)-t-a-), *yasta-* “/(birinin arkasına) yastık dayamak”(TrS.)⁸⁹ (<*ya-s-(ı)-t-a-), *yasul* “yayvan (arazi, dağ vb.) (<*ya-s-u-l-), *yastan-* “yaslanmak”⁹¹ (<*ya-s-(ı)-t-a-n-), *yastal-* “yastık yerleştirilmek”⁹² (<*ya-s-(ı)-t-a-l-), *yastancak* “dayanacak yer”(TrS.)⁹³ (<*ya-s-(ı)-t-a-n-(a)cak), *yaşşıl-* “yamyassı olmak”⁹⁴ (<*ya-s(s)-ı-l-), *yaşşılık* “yassılık, düzlük”⁹⁵ (<*ya-s-sı(g)+lık), *yastın-* “dayanmak”⁹⁶ (<*ya-s-(ı)-t-ı-n-), *yastıl-* “yassılmak, yassılaştırmak, eğilmek”(TrS.)⁹⁷ (<*ya-s-(ı)-t-ı-l-), *yastım* “yüksekliği olmayan, yassı, yayvan, alçak”(TrS.)⁹⁸ (<*ya-s-(ı)-t-ı-m).

1.4. Yad-/yay- “yaymak, açmak, sermek” fiillerinin anlamı, tanıkları ve etimolojisi

Yay- “yaymak” fiili TDK *Türkçe Sözlük*’te “1. bir şeyi açarak, düzelterek bir alanı örtecek şekilde sermek. 2. birçok kimseye duyurmak. 3. çevreye dağılmasına sebep olmak. 4. sınırı genişletmek. 5. koyun, inek vb. otlatmak. 6. dağınık ve düzensiz bir biçimde saçmak, dağıtmak. 7. ışık kaynağı, ışığı kendinden dışarıya doğru çeşitli yönlerde göndermek”⁹⁹ anlamlarıyla verilmiştir.

Bu fiilin varlığına ilk defa eski Türk yazıtlarında *yañ-* / *yay-* “1. yaymak, dağıtmak. 2. püskürtmek, bozguna uğratmak” şekil ve anlamlarında rastlanmıştır.¹⁰⁰ Eski Uygur Türkçesinde de *yaymak* “yaymak”¹⁰¹ fiiline rastlanmaktadır. *Kutadgu Bilig*’de *könül yayma-* “güvenmemek, şüphe içinde olmak” deyiminde¹⁰² *yay-* fiilin tanıklanmıştır. Bu fiil; Harezmi Türkçesi eserlerinden *Hüsrev ü Şirin*’de *yay-* “yaymak”,¹⁰³ Çağatay Türkçesinde *yay-* “yaymak, sermek, açmak; ilan etmek, bildirmek, anlatmak”¹⁰⁴, Kıpçak Türkçesinde *yay-* “yaymak”¹⁰⁵, *Tarama Sözlüğü*’nde “1. yağın çıkarmak için

⁷⁶ Günay Karaağaç, *Türkçenin Dil Bilgisi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s. 244;

⁷⁷ Ercilasun ve Akkoyunlu, a.g.e., s. 963.

⁷⁸ Ercilasun ve Akkoyunlu, a.g.e., s. 963.

⁷⁹ Paçacıoğlu, a.g.e., s. 763.

⁸⁰ Ercilasun ve Akkoyunlu, a.g.e., s. 963.

⁸¹ Ercilasun ve Akkoyunlu, a.g.e., s. 963.

⁸² Ercilasun ve Akkoyunlu, a.g.e., s. 963.

⁸³ Ercilasun ve Akkoyunlu, a.g.e., s. 964.

⁸⁴ Ercilasun ve Akkoyunlu, a.g.e., s. 964.

⁸⁵ Ercilasun ve Akkoyunlu, a.g.e., s. 964.

⁸⁶ a.g.e., s. 4366.

⁸⁷ a.g.e. s. 2544.

⁸⁸ a.g.e., s. 2544.

⁸⁹ Ercilasun ve Akkoyunlu, a.g.e., s. 957; Arat, a.g.e., s. 529.

⁹⁰ Ercilasun ve Akkoyunlu, a.g.e., s. 957

⁹¹ Arat, a.g.e., s. 529.

⁹² Ercilasun ve Akkoyunlu, a.g.e., s. 957.

⁹³ a.g.e., s. 4371.

⁹⁴ Toparlı vd., a.g.e., s. 313.

⁹⁵ Toparlı vd., a.g.e., s. 313.

⁹⁶ Toparlı vd., a.g.e., s. 314.

⁹⁷ a.g.e., s. 4376.

⁹⁸ a.g.e., s. 4376.

⁹⁹ a.g.e., s. 2558.

¹⁰⁰ Şirin, a.g.e., s. 747.

¹⁰¹ Caferoğlu, a.g.e., s. 291.

¹⁰² Arat, a.g.e., s. 153.

¹⁰³ Hacıeminoğlu, a.g.e., s. 262.

¹⁰⁴ Ünlü, a.g.e., s. 1243.

¹⁰⁵ Toparlı vd., a.g.e., s. 316.

yoğurdu yayıkta çalkalamak. 2. tahrik etmek, dağıtmak, perişan etmek”¹⁰⁶ şekil ve anlamlarında kullanılmıştır. *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*’ne göre *yay*-(sermek) fiili Azerbaycan Türkçesinde *yaymag/särmäk*, Başkurt Türkçesinde *yäyiv*, Kazak Türkçesinde *jayuv*, Kırgız Türkçesinde *cayü*, Özbek Türkçesinde *yäyläv*, Tatar Türkçesinde *cäyläv*, Türkmen Türkçesinde *yäyla*, Uygur Türkçesinde *yaylak* şekillerinde kullanılmaktadır.¹⁰⁷ Aynı sözlükte *yay*- “yaymak” fiilinin Azerbaycan Türkçesinde *yaymag*, Başkurt Türkçesinde *taratıv*, Kazak Türkçesinde *jayuv*, Kırgız Türkçesinde *taratü*, Özbek Türkçesinde *yäymäk*, Tatar Türkçesinde *cäyü*, Türkmen Türkçesinde *yazmak*, Uygur Türkçesinde *yaymak* biçiminde kullanıldığı bilgisi vardır.¹⁰⁸

Söz konusu fiilin *yad*- “yaymak” şeklindeki kullanımına ilk defa Eski Uygur Türkçesinde rastlanmıştır.¹⁰⁹ Yine *Kutadgu Bilig*’de *yad*- “yaymak”¹¹⁰, *Dîvânu Lügâti’t-Türk*’te *yad*-/yat- “yaymak, sermek”¹¹¹ anlamlarıyla tanımlanabilmektedir.

Clauson bu fiilin *yad*>*yay*-/cay-/cay-/jay- şeklindeki kullanımlarının olduğunu belirtmiştir.¹¹² Tuncer Gülensoy, Eski Türkçe *yad*- “germek, yaymak, dağıtmak, sermek; açmak” ve Orta Türkçedeki *yad*- “döşemek, yaymak, sermek” şekillerini verip <*yā-ḏ- şeklinde bir etimolojik açıklamada bulunmuştur.¹¹³ Nişanyan *yay*- fiilini Eski Türkçe biçimi olan *yād*- “yaymak, sermek, açmak” fiiliyle karşılaştırmıştır. Ona göre *yaz*-, *yas*- ve *yat*- bu fiilin varyantlarıdır ve Moğolcadaki *cada*- Türkçeden alıntı olabilir.¹¹⁴ Hacıeminoğlu *yâ*- “yaymak, sermek, dağıtmak, yazmak” fiilinin *yat*- (<*ya-t*-) “yaymak, sermek”, *yaz*- (<*ya-z*-) “yazmak, sermek”, *yazı*- (<*ya-z-ı*-) “ova, düz arazi” türevlerinin arasında *yad*- (<*ya-d*-) “yaymak, sermek, dağıtmak, yazmak” fiilini de ele almıştır.¹¹⁵

Bu etimolojik açıklamalardan Gülensoy ve Hacıeminoğlu’nun görüşleri yerindedir. Nişanyan’ın Eski Türkçedeki *yād*- “yaymak, sermek, açmak” fiiliyle ilişkilendirerek açıklaması uygun bir yaklaşım olsa da bu fiilin etimolojisinin **ya-d*->**ya-y*- şeklinde açıklanması gerekirdi. Zira *yad*->*yay*- fiilinin **ya*- “yaymak, sermek, uzatmak” gibi anlamlara sahip farazi kökten türediği açıktır. Bu yaklaşım anlam açısından olduğu gibi şekil bilgisi açısından da uygunluk içerisindedir. Fiilden fiil yapım eki -*d*- için *tod*- “doymak” (<*to-; *tol*- “dolmak” ve *top* “bütün, hep” var olan *to- gelir), **yod*- “mahvolmak, yok olmak” (<*yo-d-un* “mahvolma”dan böyle bir kökün varlığına hükmedilebilir), *ḳod*- “koymak” (<*ḳo*-; *ḳop* “hep, bütün”¹¹⁶, -*y*- içinse *ko-y*- “bir şeyi bir yere bırakmak”, *do-y*-(<*toy* <*doḏ* <*toḏ* -<*to-ḏ)¹¹⁷ örnekleri verilebilir.

Yad- fiili zamanla bünyesindeki *d*>*y* değişimiyle hâlihazırdaki *yay*- şeklini almıştır. Türkçede bu ses değişimi için bazı örnekler şunlardır: *adaḳ*>*aḳaḳ*>*ayaḳ* “ayak”, *adır*->*aḳır*->*ayur*- “ayurmak”, *ider*->*iḳer*->*iyer*- “izlemek”, *ḳod*->*ḳoy*- “koymak”, *tıd*->*tıy*- “tıkamak”, *ḳadḡu*>*ḳazḡu*>*ḳayḡu* “kaygı”.¹¹⁸ Sonuç olarak *yad*->*yay*- “yaymak, sermek” fiillerinin etimolojisi **ya-d*-(>**ya-y*-)>*yay*- şekillerinde açıklanabilir.

Yad->*yay*- fiillerinin bazı türevleri şunlardır: *yayıl*- “(asker vb.) yayılmak, dökülmek, taşmak, dağılmak”¹¹⁹ (<**ya-y-ı-l*-), *yayılḡan* “kararsız ve sebatsız (insan)”¹²⁰ (**ya-y-ı-l-gan*), *yayılmaksız* “sarsılmaz, daimî”¹²¹ (<**ya-y-ı-l-mak+sız*), *yayılı* “dağınık, serbest vaziyette”¹²² (<**ya-y-ı-l-u*), *yayın*- “dağılmak, yayılmak”¹²³ (<**ya-y-ı-n*-), *yayḳal*- “sallanmak, yalpa vurmak, tereddüt göstermek”¹²⁴

¹⁰⁶ a.g.e., s. 4449.

¹⁰⁷ a.g.e., s. 978-979.

¹⁰⁸ a.g.e., s. 978-979.

¹⁰⁹ Gabain, a.g.e., s. 307.

¹¹⁰ Arat, a.g.e., s. 246.

¹¹¹ Ercilasun ve Akkoyunlu, a.g.e., s. 939.

¹¹² Clauson, a.g.e., s. 883.

¹¹³ Gülensoy, a.g.e., s. 897-898.

¹¹⁴ Nişanyan, a.g.e., s. 934.

¹¹⁵ Hacıeminoğlu, a.g.e., s. 36.

¹¹⁶ Gabain, a.g.e., s. 58.

¹¹⁷ Gülensoy, a.g.e., s. 224.

¹¹⁸ Karaağaç, a.g.e., s. 188.

¹¹⁹ Caferoğlu, a.g.e., s. 291; Ercilasun ve Akkoyunlu, a.g.e., s. 961.

¹²⁰ Ercilasun ve Akkoyunlu, a.g.e., s. 962.

¹²¹ Gabain, a.g.e., s. 310.

¹²² Paçacıoğlu, a.g.e., s. 761.

¹²³ Türk Dil Kurumu, a.g.e., s. 4443.

¹²⁴ Caferoğlu, a.g.e., s. 291.

(<*ya-y-(i)k(?) +al-), *yaylım ok* “birçok kimse tarafından birden atılan ok”(TrS.)¹²⁵, *yaynıl-* “dağılmak, çözülmek”¹²⁶ (<*ya-y-i-n-i-l-) vs.

1.5. Yassı “yayvan ve düz” kelimesinin anlamı, tanıkları ve etimolojisi

Bu kelime TDK *Türkçe Sözlük*’te “yayvan ve düz” anlamıyla verilmiştir¹²⁷. İlk defa eski Türk yazıtlarında iki yerde *yası* “yassı” anlamında tanıklanmıştır¹²⁸. Her iki kullanımda da *yası taş* şeklinde kullanılmıştır¹²⁹. *Dîvânu Lügâti’t-Türk*’te bu kelime *yası* “yassı, enli” şekil ve anlamlarında tanıklanmıştır¹³⁰: *yası nēḡ* “yassı nesne”¹³¹, *yası yıga.ç* “enli tahta”¹³². Bu kelimenin *yassı* şeklindeki kullanımıyla da “yassı, düz (ayakkabılar için)”¹³³ *Kıyasü’l-Enbiyâ*’da karşılaşılmaktadır.

Nişanyan *yassı* kelimesinin etimolojisini *yas-* “yaymak, açmak”+*I(g)* şeklinde olduğunu belirtmiştir¹³⁴. Gülensoy kelimenin “yassı ve düz” anlamını vermiş ve <yās-“yaymak”+[s]ı şeklinde bir etimolojik açıklamada bulunmuştur¹³⁵. Gülensoy *yās-* fiili ise *yaz-* “yaymak, sermek” fiiliyle karşılaştırmıştır¹³⁶. Korkmaz, fiilden isim yapım ekleri bahsinde *yassı* kelimesinin *yaz-* “yaymak, yassılaştırmak” fiilinden türediğini belirtmiştir¹³⁷. Akı, *yası* “yassı, enli” şeklini verdiği bu kelimenin “örtmek, kapatmak” temel anlamı verdiği **ya-* fiilinin türevi *yas-* “dağıtıp yaymak, çözmek” fiilinden türediğini ifade etmiştir¹³⁸.

Akı’nın görüşü hariç, bu yaklaşımlardan *yassı* kelimesini **ya-* fiiline dayandırılmadığı anlaşılmaktadır. Akı kelimeyi yukarıda ifade edildiği üzere “örtmek, kapamak” anlamlı fiile dayandırmıştır. Ancak *yassı/yası* kelimesi söz konusu anlamlara sahip **ya-* fiiliyle değil; “yaymak, dağıtmak, sermek, çözmek” anlamlı **ya-* fiiliyle açıklanmalıdır. Zira *yassı* olan bir şey yayılmış, serilmiş bir vaziyettedir; yuvarlak, dik ya da başka bir görünümü arz etmemektedir. Türkçede fiilden isim yapım eki -sXg/-sXk ilk dönemlerden itibaren karşılaşılan eklerdendir: *tütsük* “tütsü, buhur değneği” (<tüt- “tütmek”), *kün batsıḡıḡaru* “gün batısına doğru” (<bat- “batmak”), *kün tuḡsukḡundıḡı* “gün doğusundaki” (<tuḡ- “doğmak”) < *kün tuḡ-s(i)ḡda*, *ülä-s(i)ḡiḡin* “payını”¹³⁹. Sonuç olarak *yassı* kelimesinin etimolojisi **ya-z>s-(s)ıḡ>*ya-z>s-su>yassı* şeklindedir. *Tütsük* “tütsü” kelimesinde olduğu gibi zamanla -sXg ekinin sonunda yer alan -g ünsüzü düşmüştür. Bu ünsüzün düştüğü bir diğer örnek *yatsı* “yatsı” kelimesidir (<yat-sıḡ, yat-sık “yatacak, yatma zamanı”).¹⁴⁰

1.6. Yatsı “güneşin batışından yaklaşık olarak iki saat sonrasına karşılık gelen zaman; yatsı ezanı; yatsı namazı” kelimesinin anlamı, tanıkları ve etimolojisi

TDK *Türkçe Sözlük*’te *yatsı* kelimesi “1. güneşin batmasından bir buçuk, iki saat sonraki vakit, yatsı vakti. 2. yatsı ezanı. 3. yatsı namazı”¹⁴¹. Bu kelime, Harezmi Türkçesi dönemi eserlerinden *Nehcü’l-Ferâdis*’te *yatsıḡ* “yatsı (namazı, vakti)”¹⁴² şekil ve anlamında tanıklanmıştır. Kıpçak Türkçesinde bu kelime *yatsı*, *yatsu* ya da *yatsun* “yatsı, yatsı vakti” şekil ve anlamlarında kullanılmıştır¹⁴³. Kelimenin *yatsun* “yatsı vakti” şeklindeki kullanımına *Tarama Sözlüğü*’nde de rastlanmaktadır¹⁴⁴. Çağatay Türkçesinde *yatsı* “yatacak vakit, yatsı namazı vakti” şekil ve

¹²⁵ a.g.e., s. 4448.

¹²⁶ Paçacıoğlu, a.g.e., s. 76.

¹²⁷ a.g.e., 2011, s. 2544.

¹²⁸ Şirin, a.g.e., s. 747.

¹²⁹ Şirin, a.g.e., s. 250.

¹³⁰ Ercilasun ve Akkoyunlu, a.g.e., s. 956.

¹³¹ Ercilasun ve Akkoyunlu, a.g.e., s. 357.

¹³² Ercilasun ve Akkoyunlu, a.g.e., s. 365.

¹³³ Ata, a.g.e., s. 963.

¹³⁴ Nişanyan, a.g.e., s. 932.

¹³⁵ Gülensoy, a.g.e. s. 887.

¹³⁶ Gülensoy, a.g.e., s. 887.

¹³⁷ Korkmaz, a.g.e. s. 169.

¹³⁸ Akı, Serap Karakılıç, “Türkçede *ya- Fiilinden Türemiş Kelimeler”, Söylem Filoloji Dergisi, sy. 5 (2020), s. 308.

¹³⁹ Gabain, a.g.e., s. 55.

¹⁴⁰ Korkmaz, a.g.e., s. 169.

¹⁴¹ a.g.e., s. 2552.

¹⁴² Semih Tezcan ve Hamza.Zülfikar, *Nehcü’l-Ferâdis Uşmaḡlarının Açık Yolu (Cennetlerin açık yolu)-Maḡmūd bin ‘Alî. (Tıpkıbasım ve Çeviri Yazı: János Eckman, Dizin ve Sözlük: Aysu Ata), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2014. s. 475.*

¹⁴³ Toparlı vd., a.g.e., s. 315.

¹⁴⁴ a.g.e., s. 4395.

anlamlarında geçmektedir.¹⁴⁵ *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*’nde *yatsın*ın Azerbaycan Türkçesinde *şam* (namazı), Başkurt Türkçesinde *yätsü*, Kazak Türkçesinde *keşkurım/namazşam*, Kırgız Türkçesinde *namaşam/kügüm*, Özbek Türkçesinde *huftän*, Tatar Türkçesinde *yätsü*, Türkmen Türkçesinde *yassı*, Uygur Türkçesinde *huptän*¹⁴⁶ şeklinde kullanıldığı bilgisi vardır. Türkmen Türkçesinde aynı zamanda kelime zarf olarak ve *yassin* “yatsı zamanı” şeklinde de kullanılmaktadır.¹⁴⁷

Tuncer Gülensoy bu kelimeyi *yā-t+sıg*(/k) “yatma zamanı”¹⁴⁸ şeklinde etimolojik açıklamaya tabi tutmuştur. Nişanyan *yat-+Ası*¹⁴⁹ açıklamasında bulunmuştur. Tietze, *yatsı/yastu/yatsın* ve *yatsıyın* “yatsı vakti, uyku zamanı, yatsı” kullanımları ve anlamlarını verdiği kelimenin kökünü “<yat+ ismine gelen benzerlik sıfatı olan -sı” şeklinde olduğunu Deny’den alıntılararak vermiştir.¹⁵⁰ *Ötüken Türkçe Sözlük*’te *yat-sı* “1. yatma zamanı, yatacak vakit. 2. güneşin batışından yaklaşık olarak iki saat kadar sonrası. 3. yatsı namazı”¹⁵¹ şeklinde bir etimolojik açıklama yapılmıştır. *Kubbealtı Lügati*’nda kelimenin gelişimi *yat-sıg* > *yatsu* > *yatsı*¹⁵² şeklinde olduğu belirtilmiştir. Ataniyazov bu kelimenin *yāt* köküne sy ekinin eklenmesiyle elde edildiğini ifade etmiştir.¹⁵³ Zeynep Korkmaz *yat-sıg*, *yat-sık* “yatacak zaman, yatma zamanı”¹⁵⁴ şeklinde kelimenin kökünü *yat-* fiiline dayandırmıştır. Korkmaz, *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri* adlı eserinde *yatsıy*ı “yatsı vakti” <yat-ası şeklinde *yat-* fiiline -ası isim-fiil ekinin eklenerek kalıplaşmasıyla oluştuğunu bildirmiştir.¹⁵⁵

Görüldüğü üzere *yatsı* kelimesinin Gülensoy dışındaki isimler, *yat-* fiiline ya da *yat* ismine dayandırmıştır. Ancak Gülensoy da *yā- farazi fiiline bir anlam vermemiştir. Bu farazi köke “dağıtmak, yaymak, sermek” anlamlarının verilmesi uygundur. *Yatsı* kelimesinin *yat-* fiiline dayandığı açıktır. *Yatsı* bir zaman ifadesidir. Yatacak zamana ait ya da yakın namaz, ezan anlamı zaten kelimenin *yat-* fiiliyle alakasını ortaya koymaktadır. *Yat* “yatak” kelimesinin ise Tarihî Türk lehçelerinde sadece *Tarama Sözlüğü*’nde bir yerde kullanılması *yatsın*ın isim kökünden değil, kullanımı çok sık olan *yat-* fiilinden türediğine işaret etmektedir. *Yat-* fiili yukarıda değinildiği üzere *ya- “yaymak, sermek, dağıtmak” farazi kökünden türemiştir. Bu bilgiler çerçevesinde *yatsı* kelimesinin kökünün “dağıtmak, yaymak, sermek” anlamlı *ya- fiiline dayandığı ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak *yatsı* kelimesi *ya-t-sıg > *yatsu* > *yatsı* şeklinde etimolojik açıklamaya tabi tutulmalıdır.

1.7. Yastık Kelimesinin Anlamı, Tanıkları ve Etimolojisi

TDK *Türkçe Sözlük*’te *yastık* “1. başın altına koymak veya sırtı dayamak için kullanılan, içi yün, pamuk, kuş tüyü, ot vb.yle doldurulmuş minder. 2. bu biçimde yapılmış ve türlü işlerde kullanılan şey. 3. fide yetiştirmek için ince toprak ve gübreden hazırlanmış yüksekçe yer. 4. yapılarda, makinelerde bazı bölümlerin üzerine dayandığı parça”.¹⁵⁶

Yastık kelimesi *Dîvânu Lügati’t-Türk*’te *yastuk* “yastık” şeklinde geçmektedir.¹⁵⁷ *Dîvânu Lügati’t-Türk*’te *yastuk yastaldı* “yastık yerleştirildi”¹⁵⁸, *ol anar yastuk yas.tadı* “o, onun arkasına yastık koydu”¹⁵⁹ gibi örneklerde *yastık* kelimesi tanıklanmıştır. Kıpçak Türkçesi eserlerinden olan ve Seyf-i Sarâyî tarafından tercüme edilen *Gülistan Tercümesi*’nde, *tüşüp yattı fakîr yastuķı üstüne...* “...fakir yastığının üstüne başını koyup uyudu”¹⁶⁰ aynı şekilde geçmektedir. *Tarama Sözlüğü*’nde *yastuk* “yastık” şeklinde geçmektedir: *Yastuğa bâlin dedikleri bâl’e mensup olduğundan ötürüdür*

¹⁴⁵ Ünlü, a.g.e., s. 1241.

¹⁴⁶ a.g.e., s. 974-975.

¹⁴⁷ Talat Tekin vd., *Türkmence Türkçe Sözlük*, Simurg Yayınları, İstanbul 1995. s. 681.

¹⁴⁸ Gülensoy, a.g.e., 2018, s. 894.

¹⁴⁹ Gülensoy, a.g.e., s. 933.

¹⁵⁰ Tietze, a.g.e., s. 421.

¹⁵¹ Çağbayır, a.g.e., s. 5248.

¹⁵² Ayverdi, a.g.e., s. 1343.

¹⁵³ Soltanşa Ataniyazov, *Türkmen Dilinin Sözcöğü* (Etimologik) Sözlüğü. Miras, Aşkabat 2004, s. 414.

¹⁵⁴ Korkmaz, a.g.e., s. 169.

¹⁵⁵ Zeynep Korkmaz, *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2018. s. 53.

¹⁵⁶ a.g.e., s. 2544.

¹⁵⁷ Ercilasun ve Akkoyunlu, a.g.e., 2018, s. 367.

¹⁵⁸ Ercilasun ve Akkoyunlu, a.g.e., s. 390.

¹⁵⁹ Ercilasun ve Akkoyunlu, a.g.e., s. 474.

¹⁶⁰ Ali Fehmi Karamanlıoğlu, *Gülistan Tercümesi* (Kitâb-ı Gülîstan bi’t-Türkî), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 57.

“yastığa *bâlin* denme nedeni *bâla* “kanata” mensup olmasındandır”¹⁶¹. Harezmi Türkçesi eserlerinden *Kıyasü'l-Enbiyâ*'da *Mu'aviyenin başı yastukğa tēgdi ērse* “Muaviye ölüm döşğine yatınca...”¹⁶². Çağatay Türkçesi metinlerinde de *yastuk* ve *yasancak* şekli kullanılmakla beraber Farsça karşılığı olan *bâlin*, *gird-bâliš*, *gird-bâliš*, *gerd-bâliš* kullanımlarına da rastlanmaktadır.¹⁶³

Tarihî Türk lehçelerinde kelimenin *yastık* şeklindeki kullanımına sık rastlanmaz. Kıpçak Türkçesinde kelimenin *yastuk* kullanımının yanı sıra *yastık* “yastık” şeklindeki kullanımına da rastlanmaktadır.¹⁶⁴

Yastık kelimesine *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*'ne göre; Azerbaycan Türkçesinde *yastıg*, Başkurt Türkçesinde *yastık*, Kazak Türkçesinde *jastık*, Kırgız Türkçesinde *cazdık*, Özbek Türkçesinde *yassi/yäpäläk/yälpäk/yastık/balış*, Tatar Türkçesinde *yastık*, Türkmen Türkçesinde *yassık*, Uygur Türkçesinde *yastuk/täkiyâ*¹⁶⁵ şekillerinde tesadüf edilmektedir.

Kelimenin Etimolojisine bakıldığı zaman, Tuncer Gülensoy “1. başın altına konmak veya sırtı dayamak için kullanılan, içi yün, pamuk, kuş tüyü gibi maddelerle doldurulmuş küçük minder” şeklinde tanımladığı *yastık* için <*yas-ta- “yastık dayamak, yaslanmak” şeklinde bir açıklamada bulunmuştur.¹⁶⁶ Hasan Eren *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*'nde kelimenin, bilinen anlamının yanı sıra ikinci bir anlamı olarak “fide yetiştirmek için ince toprak ve gübreden hazırlanmış yüksekçe yer” anlamı da vermiş ve *yastamak* “dayamak, yaslamak” fiilinden türediğinin açık olduğunu ifade etmiştir. Eren, *yasta-* fiilinin Orta Türkçede ve çağdaş diyalektlerde de (Kazakça *casta*, Şorca, Sagayca, Hakasça *çastamak*, Yakutça *sittâ-*, Çuvaşça *yastığa şıtar*, *şıtır* adı verilmekte bu adın da *yat-* fiilinden geldiği açıktır) kullanıldığı bilgisini vermiştir.¹⁶⁷ Clauson kelimenin kökünü *yasta-* “yaslamak” fiiline bağlamıştır (*yastık* <*yasta-k*).¹⁶⁸ Erdal, *yasta-* fiiline dayandırdığı bu kelimenin *yastok* ya da *yastuk* şeklindeki kullanımından bahsetmiştir. O, Clauson'un *Dîvânu Lüğâtî't-Türk* ve Orta ve Yeni Türkçeden kaynak gösterilerek kelimeye “yastık” anlamının verildiğini belirtmiş; ancak bunun Eski Uygur Türkçesinde *yastwk* şeklinde aynı zamanda ödeme aracı olarak (bir çeşit para, sikke) da geçtiğini belirtmiştir. Erdal, ayrıca Pelliot ve Müller'in bu kelimenin Farsça *balış* “yastık” kelimesi ile analojisi üzerinde durduklarını bilgisini vermiştir.¹⁶⁹ Tietze “başın altına koymak veya sıra dayamak için kullanılan içi yün, pamuk vb. ile doldurulmuş ev eşyası” şeklindeki tanımlamayı yaparak Clauson'un bahsedilen etimolojik önerisini alıntılamıştır.¹⁷⁰ Nişanyan kelimenin kökünü **yasıt-* “yassıltmak”+Uk <*yas-(ETü)* “açmak, yaymak, yazmak” şeklinde açıklamıştır.¹⁷¹ Türkmen dilinin etimolojik sözlüğünü yazan Soltanşa Ataniyazov *yastık* kelimesinin etimolojisini *yât-syk*(*yastyk*) şeklinde vermiştir. Onun verdiği bilgilere göre Salar Türkmenleri bu kelimeyi *yâtuh* şeklinde adlandırmaktadır. Ancak diğer Türk lehçelerinin hepsinde kelimenin kökü *yâs-* fiiline dayanmaktadır.¹⁷² Bəşir Əhmədov *Etimologiya Lüğəti*'nde kelimenin *yastı* “yassı” kelimesinden geldiğini belirtmiş ve kelimenin aslının *yastıq* şeklinde olduğunu, *yat-* ile *yas-* aynı kelimelerin değişik formları olduğunu ifade etmiştir. Bundan dolayı o, *yastılamaq* “yassı, düz hâle getirmek, düzleştirmek”, *yatırtmaq* “yandırmak, aşağı etmek” anlamındadır açıklamasını yapmıştır (<https://obastan.com/yast%C4%B1q/925310/?l=az>). *Kubbealtı Lugatı*'nda bu kelimenin *yasta->*yastak>yastuk>yastık* şeklinde türediği ifade edilmiştir. Aynı sözlükte söz konusu kelimenin Bulgarca ve Sırpçaya geçtiği bilgisi de verilmiştir.¹⁷³ *Ötüken Türkçe Sözlük*'te de bu kelimenin *yastâ-mak >yastık* şeklinde geliştiği belirtilmiştir.¹⁷⁴ Tuğuz, *yastık* sözcüğünün *yas-* “gevşetmek, baskı altındaki bir şeyin düzleşmesine izin vermek, düzleşmek, sermek, dağıtmak, bırakmak, salıvermek;

¹⁶¹ a.g.e., s. 4376.

¹⁶² Ata, a.g.e., s. 453.

¹⁶³ Ünlü, a.g.e., s. 1238.

¹⁶⁴ Toparlı vd., a.g.e., s. 314.

¹⁶⁵ a.g.e., s. 972-973.

¹⁶⁶ Gülensoy, a.g.e. s. 888.

¹⁶⁷ Hasan Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2020. s. 561.

¹⁶⁸ Clauson, a.g.e., s. 974.

¹⁶⁹ Marcel Erdal, *Old Turkic word formation A functional Approach to the Lexicon*. Turkologica 9, Wiesbaden 1991, s. 255.

¹⁷⁰ Tietze, a.g.e. s. 414.

¹⁷¹ Nişanyan, a.g.e., s. 932.

¹⁷² Ataniyazov, a.g.e., s. 414.

¹⁷³ Ayverdi, a.g.e., s. 1340.

¹⁷⁴ Çağbayır, a.g.e. s. 5237.

çözmek, gevşetmek, bastırmak, genişletmek” fiiline -DXk ekinin eklenmesiyle elde edildiğini ifade etmiştir.¹⁷⁵ Orçun; Räsänen ve Doerfer’in *yastık* kelimesinin *yat-sık şeklinde göçüşme yoluyla, Ramstedt’in ise bunun yad- “yaymak” fiilinden elde edildiği görüşlerini alıntılamıştır.¹⁷⁶ Orçun daha sonra söz konusu kelimenin *yat- “yatmak”-ız- “yatırmak, yatağa koymak”-ok (<*yat-ız-ok “yatırılan, yatağa konulan (nesne)”) şeklindeki etimolojik açıklamasını yapmıştır.¹⁷⁷

Yukarıdaki görüşlere bakıldığı zaman *yastık* kelimesinin kökünün ya yas- ya da yat- fiiline dayandırılarak açıklandığı görülmektedir. Tuncer Gülensoy’un *yas-ta- “yastık dayamak, yaslanmak” şeklinde kelimeyi *yas- fiiline dayandırması önemli bir yaklaşımdır. Ancak aşağıda değinileceği üzere bu çalışmada *yastık* için *yasmak’a değil *ya- fiiline gidilerek bir etimolojik açıklamada bulunulmuştur. Bu kelimenin kökenine dair; Eren ve Erdal’in yanı sıra *Ötüken Türkçe Sözlük* ile *Kubbealtı Lugatı*’nda *yastamak* “dayamak, yaslamak”, Nişanyan’ın *yasıt- “yassıltmak”, Soltanşa Ataniyazov *yat-* “yatmak”, Başır Əhmədov *yat-/yas-*, Tuğuz’un yas- “gevşetmek, baskı altındaki bir şeyin düzleşmesine izin vermek, düzleşmek, sermek, dağıtmak, bırakmak, salıvermek; çözmek, gevşetmek, bastırmak, genişletmek” ve Orçun’un *yat- “yatmak” şeklinde verdikleri fiiller bizce bir kök değil gövdedirler. Zira Türkçede bir kelimenin tek heceye bazen de ünlü olması kaydıyla tek sese kadar indirgenebileceği gerçeğini göz önüne alınca bu çalışmada ele alınan ve türevleri olduğu düşünülen kelimelerden yola çıkılarak “dağıtmak, yaymak, sermek, çözmek” anlamları yüklenen *ya-fiilinin *yastık* kelimesinin kökü olduğu görülebilmektedir. *Yastığın*, ister yat- “yatmak” isterse yas- “gevşetmek, baskı altındaki bir şeyin düzleşmesine izin vermek, düzleşmek, sermek, dağıtmak, bırakmak, salıvermek; çözmek, gevşetmek, bastırmak, genişletmek” fiillerine götürülsün, kökünün her iki durumda da söz konusu farazi fiile (*ya-) dayandığı anlaşılmaktadır. Ancak *yastık* şekil itibarıyla yassı olan, yani yayılan, serilmiş vaziyette bulunan şeydir. Gerek başın altına konan gerek sırta dayanan anlamları göz önüne alınca onun yaslanan, dayanan şey olduğu görülmektedir. Bu açıklamalardan çıkarılan sonuç *yastığın* *ya- “yaymak, dağıtmak, sermek” fiiliyle uygunluk içerisinde olmasıdır. Sonuç olarak *yastık* kelimesinin etimolojisi *ya-s-ı-t-u-k>*ya-s-t-uk>*ya-s-t-ı-k> /*ya-s-tuk/duk>*ya-s-dık>*yastık* şekillerinde açıklanabilir.

Sonuç

*Ya- farazi fiiline, şimdiye kadar “yaklaşmak; “yaymak, sermek, dağıtmak, yazmak; ateş almak, alevlenmek, yanmak; parlamak; örtmek, kapatmak” gibi anlamlar verilmiş ve söz konusu fiilin çeşitli türevleri üzerinde durulmuştur. Bu çalışmada söz konusu fiilin “dağıtmak, yaymak, sermek, çözmek” gibi anlamları dikkate alınarak bazı kelimelerin etimolojisine dair açıklamalar getirilmeye çalışılmıştır. Bu kelimeler ve ilgili etimolojik açıklamalar şu şekildedir:

1. *Yak-* “kına, yakı vb. koymak, sürmek, yakmak” fiilinin kökü, Gülensoy tarafından kelimenin yukarıda bahsedilen diğer anlamlarıyla beraber *ya- “alevlendirmek, ılık saçmak, parlatmak, aydınlatmak” köküne dayandırılarak açıklanmıştır. Ancak bunlardan “yakmak, sürmek” fiillerinin, kına ya da yakıyı *yakmanın*, aslında bunların belli bir yer üzerine yayılması, yayılan bir şeyin aynı zamanda dağılan ve bir yere serilen şey olması, sürülen bir şeyin de benzer şekilde bir yere yayılmış, dağılmış olması gibi anlamları göz önüne alınca *ya- “dağıtmak, yaymak, sermek” anlamlı farklı bir farazi köke dayandırılması ve bu anlamlara sahip *yak-* fiilinin bu başlık altında verilmemesi gerektiğini göstermektedir. Sonuç olarak *yak-* fiilinin etimolojisi, *ya- “yaymak, dağıtmak, sermek”-k- <*ya-k şeklinde açıklanmalıdır.

2. *Yat-* fiilinin etimolojisi ile ilgili, *yat-* <yā- “yaymak”-t- şeklinde ve Eski Türkçedeki *yad-* “yaymak, sermek, açmak” fiiline götürülerek yapılan açıklamalar mevcuttur. İlk açıklama yerinde bir açıklamadır. Ancak buradaki farazi köke “yaymak”ın yanı sıra “dağıtmak, sermek” anlamları da eklenmelidir. Çünkü “yere uzanan, yayılan, uzanan” bir kimse ya da şey aynı zamanda yere dağılmış ve serilmiştir. İkinci görüş yerinde olmakla beraber *yad-* “yaymak, sermek, açmak” fiilinin de *yat-* gibi *ya- farazi fiiliyle açıklanması gerekir. Sonuç olarak *yat-* “yatmak, uzanmak” fiilinin etimolojisi *ya-t- (>yat-) şeklinde olmalıdır.

¹⁷⁵ Zeliha Tuğuz, “Yastık” Sözcüğünün Etimolojisi Üzerine”, RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, sy. 39 (2024), s. 255.

¹⁷⁶ Orçun Ünal, “Yastık ve Yorgan Kelimelerinin Kökeni”, Yorgan Kitabı, (ed. Emine Gürsoy Naskali), Kitabevi, İstanbul 2013, s. 176.

¹⁷⁷ Orçun, a.g.e. s. 177.

3. *Yaz-* “çözmek, ayırmak” / *yas-* “dağıtmak, dağıtarak yaymak; çözmek, sökmek; yassıltmak, düz hâle getirmek” fiillerinin kökü ilgili araştırmacıların *yaz-* fiilinin “yaymak, sermek” (<*ya-z-*) ve “yaymak, sermek” (<*yād-*) şeklindeki görüşlerinden ilk yaklaşımın daha uygun olduğu söylenebilir. Ancak “yaymak” ve “sermek” anlamlarıyla birlikte bu köke “dağıtmak, çözmek” gibi anlamlar da yüklenmelidir. Ayrıca bu iki fiilin, Türkçede *z/s* değişiminin sıklığı göz önüne alınınca farklı başlıklarda ele alınmaması gerektiği söylenebilir. Bu fiillerin etimolojisi **ya-z->*ya-s-* şeklindedir.

4. *Yad-/yay-* “yaymak, açmak, sermek” fiilinin kökü; **yā-d-*, *yā-* “yaymak, sermek, dağıtmak, yazmak”, *yād-* “yaymak, sermek, açmak” şekillerinde ele alınmıştır. Anlam ve şekil bilgisi açısından bakılınca ilk iki görüş yerindedir denilebilir. Sonuç olarak bu fiillerin etimolojisi **ya-d->*ya-d-* şeklinde çözümlenebilir.

5. *Yassı* “yayvan ve düz” kelimesinin kökü hakkında *yas-* “yaymak, açmak”+*I(g)*, <*yās-* “yaymak”+<[s]l> şeklindeki etimolojik açıklamaların yanı sıra bunu *yaz-* “yaymak” ve **ya-* “örtmek, kapatmak” fiillerine dayandırarak açıklayan görüşlere de rastlanmaktadır. Bu kelimenin “örtmek, kapatmak” anlamlı fiile değil “dağıtmak, yaymak, sermek, çözmek” anlamlı farazi fiile dayandırılarak açıklanmasını daha yerinde bir yaklaşım olacaktır. Çünkü *yassı* olan bir şey yayılmış, serilmiş bir vaziyettedir. Yani *yassı* kelimesinin etimolojisi **ya-z>s-(s)ıg>*ya-z>s-su>yassı* şeklindedir.

6. *Yatsı* “güneşin batışından yaklaşık olarak iki saat sonrasına karşılık gelen zaman; yatsı ezanı; yatsı namazı” kelimesinin kökünü Gülensoy dışındaki araştırmacılar, *yat-* fiiline ya da *yat* ismine dayandırmıştır. Ancak Gülensoy, **yā-* farazi fiiline bir anlam vermemiştir. Bu farazi köke “dağıtmak, yaymak, sermek” anlamlarının verilmesi uygundur. Zira *yatsı* kelimesinin *yat-* gövdesine dayandığı açıktır. *Yat-* fiili de yukarıda bahsedildiği üzere **ya-* fiilinden türemiştir. Bu bilgiler çerçevesinde *yatsı* kelimesinin kökünün “dağıtmak, yaymak, sermek” anlamlı **ya-* fiiline dayandığı ortaya çıkmaktadır. Yani *yatsı* kelimesinin etimolojisi, **ya-t-sıg>yatsu>yatsı* şeklindedir.

7. *Yastık* kelimesinin kökü; **yas-ta-* “yastık dayamak, yaslanmak”, *yastamak* “dayamak, yaslamak”, **yasıt-* “yassıltmak”, *yāt-* “yatmak”, *yat-/yas-*, *yas-* “gevşetmek, baskı altındaki bir şeyin düzleşmesine izin vermek, düzleşmek, sermek, dağıtmak, bırakmak, salıvermek; çözmek, gevşetmek, bastırmak, genişletmek” şeklinde çeşitli şekillerde açıklanmıştır. Ancak Türkçede bir kelimenin tek heceye, ünlü olmak şartıyla da bazen tek sese kadar götürebildiği gerçeği göz önüne alınınca *yastık* kelimesinin kökünün daha geriye, **ya-* fiiline dayandırılarak açıklanması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Araştırmacıların bu kelimeye kök olarak kabul ettikleri **yat-* “yatmak” ya da *yas-* “gevşetmek, baskı altındaki bir şeyin düzleşmesine izin vermek, düzleşmek, sermek, dağıtmak, bırakmak, salıvermek; çözmek, gevşetmek, bastırmak, genişletmek” şeklinde verdikleri fiiller bizce kök değil birer gövdedirler. Ayrıca kelimenin kökünün, bu iki fiilden hangisine dayandırılırsa dayandırılırsa, her iki durumda da **ya-* “dağıtmak, yaymak, sermek, çözmek” farazi fiili olduğu söylenebilir. Ancak *yastığın* şekil itibarıyla *yassı* olması, yani yayılan, serilmiş vaziyette bulunması ve gerek başın altına konan gerek sırta dayanan anlamlarda olması onun yaslanılan, dayanılan şey olduğunu ortaya koymaktadır. Sonuç olarak *yastık* kelimesinin kökü *yas-* fiiliyle alakalıdır denilebilir ve etimolojisi **ya-s-ı-t-u-k>*ya-s-t-uk>*ya-s-t-ı-k>*/ya-s-tuk/duḡ>*ya-s-dık>yastık* şekillerinde açıklanabilir.

Etimolojik çalışmalarda bir kelimenin kökenine dair birden fazla açıklama getirilebilir. Ancak bunlar arasında kelimenin kökünü ses, şekil ve anlam bilgisi açısından en iyi şekilde açıklayan görüş ikna edici olabilir. Çalışmada bu hususlara riayet edilmiş ve türevleri olduğu düşünülen kelimelerden yola çıkarak “yaymak, dağıtmak, sermek, çözmek” anlamları verilmiş olan **ya-* fiilinin bazı türevleri ele alınmıştır.

Bu çalışmanın genelde Türkçeye özeldeyse etimolojik çalışmalara küçük de olsa bir katkı sunması umulmaktadır.

KAYNAKÇA

Akı, Serap, Karakılıç, “Türkçede **ya-* Fiilinden Türemiş Kelimeler”, *Söylem Filoloji Dergisi*, sy. 5, (2020), s. 304-310.

Arat, Reşit, Rahmeti, *Kutadgu Bilig III İndeks*, (Hazırlayanlar: Kemal Eraslan, Osman Fikri Sertkaya, Nuri Yüce), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1979.

AKMAN, H. (2025), *Ya- “Dağıtmak, Yaymak, Sermek, Çözmek” Fiilinin Bazı Türevleri, AUSBD, 2025, 8(15), 49-64

- Arat, Reşit, Rahmeti, *Kutadgu Bilig-I Metin*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1991.
- Argunşah, Mustafa ve GÜNER, Galip, *Codex Cumanicus*, Kesit Yayınları, İstanbul 2015.
- Ata, Aysu. *Rabgūzī Kīsasū 'l-Enbiyā (Peygamber Kıssaları) Giriş-Metin-Dizin*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2019.
- Atay, Ayten, “Türkçede *Ya- (Parlamak) Kökü ve Türevleri”, *Türk Dili Araştırma Yıllığı Belleten*, sy. 54 (2006), s. 7-28.
- Ayverdi, İlhan. *Kubbealtı Lugatı*. Kubbealtı Yayınları, İstanbul 2010.
- Caferoğlu, Ahmet, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1968.
- Clauson, Sir, Gerard, *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*, Oxford Press, Oxford 1972.
- Çağbayır, Yaşar, *Ötüken Türkçe Sözlük*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007.
- Dilçin, Cem, *Mesud Bin Ahmed Süheyl ü Nev-bahâr (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara 2016.
- Eraslan, Kemal, *Mevlâna Sekkâkî Divanı*, Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara 1999.
- Ercilasun, Ahmet, Bican, *Makaleler*, (Haz. E. Arıkoğlu). Akçağ Yayınları, Ankara 2014.
- Ercilasun, Ahmet Bican ve Akkoyunlu, Ziyat. *Divânu Lügâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2018.
- Erdal, Marcel, *Old Turkic word formation A functional Approach to the Lexicon*, Turkologica 9, Wiesbaden, 1991.
- Eren, Hasan, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2020.
- Ergin, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı-2 İndeks Gramer*, Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009.
- Gabain, Annemarie, Von, *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev. Mehmet Akalın), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007.
- Gülensoy, Tuncer, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2018.
- Hacıeminoğlu, Necmettin. *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller (En eski Türkçe metinlerden zamanımıza kadar -yazı dilinde-)*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2016.
- Hacıeminoğlu, Necmettin, *Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul, 2009.
- Karaağaç, Günay, *Türkçenin Dil Bilgisi*. Akçağ Yayınları, Ankara 2013.
- Karamanlioğlu, Ali, Fehmi, *Gülistan Tercümesi (Kitâb-ı Gülistan bi't-Türkî)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1989.
- Korkmaz, Zeynep, *Türkiye Türkçesi Grameri-Şekil Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2017.
- Korkmaz, Zeynep, *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2018.
- Kültür Bakanlığı. *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.
- Nişanyan, Sevan, *Nişanyan Sözlük Çağdaş Türkçenin Etimolojisi*, Liber Plus Yayınları, İstanbul 2021.
- Ünal, Orçun, “Yastık ve Yorgan Kelimelerinin Kökeni”, *Yorgan Kitabı*, (ed. Emine Gürsoy Naskali), Kitabevi, İstanbul 2013, s.175-183.
- Paçacıoğlu, Burhan, *VIII-XVI Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı*, Kesit Yayınları, İstanbul 2016.
- Soltanşa, Ataniyazov, *Türkmen Dilinin Sözcöğü (Etimolojik) Sözlüğü*. Miras, Aşkabat 2004.
- Şen, Serkan, *Etimolojinin İzinde-Kelimeden Kültüre Seyahatler*. Ötüken Neşriyat, İstanbul 2023.

Şirin, Hatice, *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2016.

Tekin, Şinasi, *İştikakçının Köşesi-Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2015.

Tekin, Şinasi, *Maytrısimit – Burkancıların Mehdîsi Maitreya ile Buluşma – Uygurca İptidâi Bir Dram*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2019.

Tekin, Talat vd., *Türkmençe Türkçe Sözlük*, Simurg Yayınları, İstanbul 1995.

Tezcan, Semih ve ZÜLFİKAR, Hamza, *Nehcü'l-Ferâdis Uştmahların Açık Yolu (Cennetlerin açık yolu)-Maḥmūd bin 'Alî*. (Tıpkıbasım ve çeviri yazı: János Eckman, Dizin ve Sözlük: Aysu Ata). Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

Tietze, Andreas, *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA), Ankara 2021.

Toparlı, Recep vd., *El-Kavânînü'l-Küllîyye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

Toparlı, Recep, *Ahmet Vefik Paşa Lehçe-i Osmânî*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

Toparlı, Recep vd., *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007.

Tuğuz, Zeliha, “Yastık” Sözcüğünün Etimolojisi Üzerine”, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 39 (2024), s. 249-258.

Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

Türk Dil Kurumu, *Tarama Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2019.

Ünlü, Suat, *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Eğitim Yayınevi, İstanbul 2013.

Yüce, Nuri, *Mukaddimetü'l-Edeb*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

Kısaltmalar

eT	Eski Türkçe
ETk.	Eski Türkçe
ETü	Eski Türkçe
mec.	mecaz
TrS.	Tarama Sözlüğü
TS	Türkçe Sözlük

İşaretler

-	Kendisinden önce fiil olduğuna işaret eder
+	Kendisinden önce isim olduğuna işaret eder
*	Farazi/tanıklanmamış kelime
/	ya da
<	bu şekilden gelir
>	bu şekle gider

AKMAN, H. (2025), *Ya- “Dağıtmak, Yaymak, Sermek, Çözmek” Fiilinin Bazı Türevleri,
AUSBD, 2025, 8(15), 49-64